

PHILOLOGICAL SCIENCES

UNDERSTANDING OF THE INDEPENDENCE OF THE PERSON IN THE MODERN WORLD THROUGH THE PHILOSOPHY OF SPINOZA

Trush T.

*Ph.D., Assoc. prof. Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7382-0876>*

ОСМИСЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ФІЛОСОФІЇ СПІНОЗИ

Труш Т.

*кандидат філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7382-0876>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10724451>*

Abstract

The modern world is complex, interesting, and multifaceted. Advertising and computer technologies are constantly improving. Political parties also use various manipulative practices to influence public opinion. The information space, filled with advertising on all possible platforms, is becoming a powerful source of influence on people's minds. How can the human mind be independent in such conditions? Are there any defences against external influence on our thoughts? Perhaps critical thinking is the key tool that can help a person protect their freedom and independence in the world of information violence. A thinking person will always strive for freedom. Confirmation of this can be found in Spinoza's «Theological - Political Tractatus».

Анотація

Сучасний світ складний, цікавий та багатогранний. У ньому постійно вдосконалюються рекламні та комп'ютерні технології. Політичні партії також використовують різноманітні маніпулятивні практики, щоб впливати на громадську думку. Інформаційний простір, наповнений рекламою на всіх можливих платформах, стає потужним джерелом впливу на свідомість людей. Як же людський розум може бути незалежним у таких умовах? Чи існують засоби захисту від зовнішнього впливу на наші думки? Мабуть, критичне мислення – це ключовий інструмент, який може допомогти людині захистити свою свободу та незалежність у світі інформаційного насилля. Мисляча особистість завжди буде прагнути до свободи. Підтвердження цього можна знайти у «Теологічно-політичному трактаті» Б. Спінози.

Keywords: independence, philosophy, education, Spinoza, intellect, freedom.

Ключові слова: незалежність, філософія, освіта, Спіноза, інтелект, свобода.

У «Теологічно-політичному трактаті» Б. Спіноза пише: «... так, щоб розум необмежено перебував під владою іншого не може статися, оскільки ніхто не може перенести на іншого своє природне право, або свою здатність вільно розмірковувати і судити про будь-які речі, і ніхто не може бути змушений до цього» [6, с. 366]. Ця думка відомого філософа стала поштовхом для написання даної статті. Адже сучасний світ стає надзвичайно складним. Рекламні та комп'ютерні технології вдосконалюються шаленими темпами з кожним днем. Кожну хвилину, кожну секунду відбувається боротьба перш за все за розум людей. Варто спрямувати людську думку у потрібне русло, і людина буде купувати те, що потрібно рекламодавцю. Політичні партії також чудово використовують маніпулятивні практики та різні засоби. Реклама на телебаченні, зовнішня реклама, реклама у Facebook, Instagram, Messenger, газети, різні презентації - все це стає потужним джерелом впливу на людську свідомість.

Виходить, що людина кожен день піддається нищівній інформаційній атаці. Тому постає питання: чи може людський розум зберегти свою незалежність у думках та вчинках? Чи є засоби, які б допомогли людині уникнути впливу зовні на власні думки? Чи, можливо, у сучасному світі не має жодних гарантій безпеки щодо свободи та незалежності людської думки?

Спіноза говорить: «... ніхто не може поступитися своєю свободою судити й мислити про що він хоче, бо кожен, згідно з найбільшим правом природи, є паном своїх думок...» [6, с. 368]. Добре, а що нам говорить і диктує сучасний світ? Чи може сучасна людина бути переконаною на сто відсотків у тому, що те, про що вона мислить – це її особисті думки? Бути переконаною у тому, що саме її вільні думки привели її до власних вільних вчинків? Спробуємо пошукати відповідь і зазирнути у сучасний світ рекламних технологій.

Наприклад, візьмемо одну з найбільших соціальних мереж у світі - Facebook, яка створена у 2004 році. Кількість користувачів цієї мережі перевищила 1,4 мільярда людей. Ця соціальна платформа світу пропонує неймовірні рекламні можливості. Якщо Ви бажаєте продати товари, або послуги, переконати людей у політичних уподобаннях, пообіцяти рішення їх проблем, то перед Вами небувалий набір рекламних рішень. Це певний інструментарій, який дозволяє ефективно взаємодіяти із потрібною аудиторією. Тобто, Facebook пропонує розміщувати рекламні оголошення, орієнтовані на певну, так звану цільову аудиторію, яка відповідає певним критеріям, таким як вік, стать, місцезнаходження, інтереси, покупний потенціал тощо. Така реклама називається таргетованою. Цей вид реклами базується на зборі та аналізі даних про користувачів і використанні цих даних для точного спрямування рекламних повідомлень лише на цільову аудиторію. Такий підхід дозволяє підприємствам максимально ефективно використовувати свої рекламні бюджети, оскільки повідомлення відображаються лише перед тими людьми, які є потенційними клієнтами або зацікавлені в пропонованих товарах чи послугах. Наприклад, Ви поцікавились якимось товаром, послугами, або політичними партіями. Усі Ваші бажання, вподобання (лайки), перегляди статей, аналітичні джерела – фіксуються та запам'ятовуються за допомогою спеціального коду. І тоді Facebook Вам пропонує рекламу, інформацію, товари із схожим контентом. Часто буває так, що Ви вже придбали те, що бажали, а реклама нав'язливо з'являється у Вашому інформаційному просторі ще певний час. Випадково? Звісно, ні! За Вашими бажаннями, діями, думками відбувається цілодобове спостереження за допомогою певного програмного коду. Хочете Ви того, чи ні – Ви все одно залишаєтеся невіддільними від зовнішнього інформаційного впливу. І не важливо, як людина себе відчуває у цьому навколишньому просторі. Реклама на Facebook виглядає достатньо природно. Адже рекламні оголошення демонструються поруч із повідомленнями від друзів та сім'ї. У свою чергу, Facebook знає про своїх користувачів практично все. Реклама налаштовується за допомогою дуже тонких програмних інструментів. Враховується сімейний стан, місце проживання, країна, хобі, інтереси, проблеми та інше. Вартість реклами невисока, а можливостей багато. Ось приклад: Ви поцікавились якимось товаром, але ще його не придбали. Реклама цього товару постійно буде виникати у Вас перед очима. Аж поки Ви не вирішите його все ж таки придбати. Тоді постає питання: чи є Вашою думка про те, що Вам цю річ потрібно купити? От якби не було цієї постійно виникаючої реклами, Ви би його придбали? Отже, виникає питання: чи не перебуває Ваше мислення таким чином під постійним впливом думки когось іншого?

Кожне оголошення на Facebook має свою мету, яку рекламодавець вказує на етапі налаштування. Тепер візьмемо інший приклад. Припустимо, у країні відбуваються вибори до Сенату. Партії запускають рекламу. І налаштовують метою своєї реклами наступне: підняти індексацію публікації, або просунути сторінку, або направляти людей на веб-сайт,

або стимулювати інтерес до Вашої пропозиції... Можна використати одразу всі різновиди. Варіантів багато і кількість комбінацій цих варіантів теж. Кожна реклама щось обіцяє, але саме те, що радше за все потрібно Вам, адже про Вас є дані. Кожна реклама щось стимулює, критикує, або популяризує. І ось виборець опиняється у ситуації, коли йому важко відрізнити бажане особисто ним від нав'язаного. Все це спрямовано на одну головну мету: відвоювати голос виборця. Але постає питання: чи є це вільний вибір виборця? Чи не є це нав'язаною ідеєю, яку сам виборець поступово сприйняв як свою власну?

З огляду на дану ситуацію виокремлюється проблема збереження свободи власної думки. Виявляється, що людською думкою можна легко маніпулювати, і при цьому сама людина може навіть не усвідомлювати, що її думкою керують. Це стосується більшості людей. Проте існують і ті, хто розуміє, що існують різноманітні способи керування людською думкою та вибором. Facebook є лише одним з численних інструментів, які можуть впливати на людську думку. Чи не означає це, що людині у певній мірі потрібно обмежити користування Facebook та іншими соціальними мережами? Можливо й так. А можливо й ні. Індивід повинен усвідомити чіткий алгоритм: чим менше інформації ми оприлюднюємо про себе, тим менше факторів буде впливати на нас. Чим більше ми піддаємо сумніву те, що ми бачимо, відчуваємо, чуємо, тим меншому впливу ззовні ми будемо піддаватися. Особистість здатна адекватно оцінити інформаційні впливи. І таким чином зберегти власну незалежність у зовнішньому просторі.

Завдяки інформаційним технологіям будь-яке демократичне суспільство елементарно може перетворитися на тоталітарне. І це ще одна небезпека для людської особистості. Тоталітарне панування прагне необмеженого правління підлеглими. Тотального контролю в усіх сферах людського існування. Бажає повного підкорення політичним цілям згори. Забороняє та знищує вільну думку. Прикладом цього є російське населення та їх політичний режим. Але Спіноза пише: «...скільки б не думали, що верховна влада розпоряджається всім і що вона є тлумачем права і благочестя, вона, однак, ніколи не буде у змозі змусити людей не виказувати погляду про якісь речі згідно з їхнім власним способом думок і, відповідно, не відчувати того чи іншого афекту» [6, с. 367]. Дійсно, володіючи критичним мисленням, людина буде ставити сама собі питання і шукати на них відповідь. Але, чи всі люди здатні на критичне мислення? Потенційно таку здатність мають всі, хоча не всі бажають нею скористатися.

Тут дуже важливо звернути особливу увагу на освіту. Це не просто стандартний набір на кшталт: школа, гімназія, університет. Хоча, звісно, це дуже важливо. Повинна бути постійна самоосвіта. Важливо розширювати свій горизонт обізнаності у різних напрямках. Така обізнаність дасть нам можливість мати свою точку зору щодо різних питань. Такою людиною складно буде маніпулювати, оскільки вона не покладається у своєму житті на почуття, вона керується власним розумом. Та не варто

виключати і ролі держави. Адже мета держави «полягає не в тому, щоб панувати і тримати людей у страху, підкоряючи їх владі іншого, але, навпаки, у тому, щоб кожного звільнити від страху, щоб він жив у безпеці, наскільки це можливо, тобто щоб він найкращим чином утримував своє природне право на існування і діяльність без шкоди для себе й іншого» [6, с. 369]. Тут не варто навіть сперечатися із Спінозою. Якщо керівництво держави прагне побудувати розвинену країну, то її метою буде благо громадян. Тоді мета держави буде не в тому, «щоб перетворювати людей із розумних істот на тварин чи автомати (automata), але, навпаки, у тому, щоб їхні душі й тіла виконували свої функції, не наражаючись на небезпеку, а самі вони користувалися вільним розумом ... А відтак метою держави насправді є свобода» [6, с. 369]. Тобто, найкраща держава надає кожному свободу самотворення, свободу самореалізації, свободу мислення. Саме така свобода вкрай необхідна для прогресу наук і мистецтв, для розвитку держави. А для прогресивного розвитку потрібні люди, які мають вільну та не упереджену думку.

На рішення людини та її думки часто впливають через її емоції і переживання. Адже емоції відіграють важливу роль у житті та поведінці людини. Часто емоційний вплив людиною повністю, або зовсім не усвідомлюється. Насправді, це є приховане управління людиною у супереччя її волі. Справа у тому, що людина – істота соціальна, і поза людським суспільством вона не може розвинути до рівня особистості [9]. Тому однією з цілей маніпулювання і є саме соціальне в людині, тобто її соціальні потреби. Людина побудована таким чином, що в ній потенційно закладено рух вперед, до більш духовного. Якщо позбутися цього людину, то вона перестане бути високо розвинутою людиною. Тоді індивід поступово повернеться до тваринного, до людського стану. Загалом існує три типи особистісної орієнтації у суспільстві: орієнтація на споживання, орієнтація на престиж, орієнтація на саморозвиток. Найскладніше керувати думками тих людей, які орієнтовані на саморозвиток. Оскільки такий тип людей власний простір організує у площині розвитку особистості, а насаджені умови існування у більшості випадків свідомо ігнорує.

Перші два типи людей (типи споживання та престижу) дуже добре використовують ідеологи глобалізації. Людей вони називають «*homo economicus*». «Людина економічна» («*homo economicus*») перш за все для них є споживачем. Думки індивідів типу споживання і типу престижу обертаються навколо товарів вжитку, розваг, фінансів. Такий тип людей не цікавиться подіями у мистецтві, літературі, світовій політиці та економіці. Тому думками таких людей керувати дуже просто. Першим двом типам подобаються низького гатунку серіали та телевізійні шоу, у тому числі і політичні шоу. Третій тип людей, які орієнтовані на саморозвиток, намагаються бути незалежними від моделі думок, яка визначається іншими людьми. Фрідріх Шіллер вважає, що незалежним індивіда від думок інших роблять розум, свобода і мораль. Адже, на думку філософа, розумна людина звільня-

ється від будь-якої залежності, щоб мати можливість діяти морально [8, с. 247]. Людина народжена (створена) для того, щоб бути вільною і думати вільно. Тому Шіллер і Спіноза абсолютно правильно вважають, що людина може сама себе зробити вільною і сильною. А внутрішню свободу, свободу думки можна отримати за допомогою культури, мистецтва та моралі.

При цьому, ритм і спосіб життя, які нам насаджуються є настільки інтенсивними, що просто не дозволяють людині встигнути замислитися про щонебудь окрім повсякденної рутини, пов'язаної з роботою та існуванням. Такий ритм не призводить до покращення результатів праці. Це ритм на виживання у цьому шаленому світі. Людина не встигає перепочити та осмислити своє існування. Тому спрямування людської думки до повсякденної рутини і є одним із способів нав'язування людям інших думок.

Як же можна прив'язати індивіда до буденної рутини? За допомогою емоцій. «Пристрастями – емоціями», які найбільше цікавили Спінозу, були страх та надія. Цими емоціями дуже широко маніпулюють у сучасному світі. Візьмемо такий приклад: людям нав'язується страх пандемії, або стихійного лиха. Це веде до тимчасового придушення всіх інших інстинктів та звернення до інстинкту самозбереження. Під дією страху людина перестає критично мислити. У такий спосіб просто керувати людськими думками, адже вона розгублена. За допомогою різноманітних видів страху можна радикально регулювати життя людини та суспільства. Наприклад, можна спровокувати ажіотажний попит на певну продукцію. Так відбулося із захисними масками, санітайзерами під час коронавірусної інфекції у 2019 році. Згодом відбулося насичення ринку, але ціни до попереднього рівня не впали. Отже, на думку людини впливають страхи, потреби, людські цінності.

Візьмемо сферу політики. Українські науковці запропонували власний набір основних засобів впливу політиками на думку людини на основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду. Одним із них є інформаційний калейдоскоп. Сучасне телевізійне мовлення побудоване таким чином, що короткі сюжети швидко змінюють один одного. Все це перетинається рекламними відеороликами товарів, телевізійних шоу, або політичної реклами. Новини, плітки, надзвичайні події, дезінформація заважають сконцентрувати увагу глядачеві на чомусь одному. Результатом стає те, що особа не встигає осмислити та проаналізувати отриману інформацію. Її увага розсіюється і в результаті вона стає підвладною емоціям, а не власному критичному мисленню. Власне, інформаційний калейдоскоп використовує такий засіб як мозаїчність. Інформацію подрібнюють на частини через «контрольованих» або вмотивованих політиків, експертів, журналістів, активістів. Такий інформаційний калейдоскоп можна назвати інформаційною мозаїкою. А розрізнену, не зовсім правдиву інформацію споживачеві складно, майже не можливо підвести до спільного знаменника.

Інформаційна мозаїка використовує технологію «постправди», а саме, глобальні або «хмарні»

фейки. Вже у середині минулого століття вчені передбачали небезпеку стрімкого поширення інформації. На цьому ґрунті почали з'являтися численні маніпуляції. Також з'явилися застереження від подальшого розвитку суспільства на основі дезінформації. Сьогодні уникнення правди і тенденція до брехні стали звичайною соціальною поведінкою. Провідну роль зараз грають не об'єктивні та правдиві факти і події, а емоції. Це дозволяє політичним акторам маніпулювати свідомістю громадян у потрібному напрямку достатньо довготривалий час. До інформаційної мозаїки як засобу маніпуляції вмонтована технологія сенсаційності. Сенсаційність, екстремність, надзвичайність дуже приваблює та інтригує суспільство. Сенсації відволікають від важливих проблем. Таким чином акцент робиться на другорядне і відволікає від тих проблем, які потрібно вирішувати вже зараз. Нервові напруження понижує здатність критичного осмислення. Це активізує не критичне мислення, а емоції людей: радість, співчуття, хвилювання, стрес, заздрість... Тобто, через штучно створені авторитети відбувається вплив та підвищення емоційного стану та пригнічення критичного мислення. Це і є технологія підміни логічного мислення на емоцію. Вона виховує емоційну сірість у суспільстві. Використовується людський страх, низький рівень освіти, агресія, заздрість, образи, невдоволення життям, бажання отримати щось задарма. Емоції тепер мають більше значення, ніж будь-коли у світі. А медіа відіграють роль підсилювача та розповсюджувача емоцій.

Отже, у сучасному світі стає важливим вміння управляти емоціями. Таким чином ми приходимо до біополітики емоцій. М. Фуко присвятив курс лекцій біополітиці, яку він називав «новою технологією влади, що існує на іншому рівні, в іншому масштабі та має іншу площину опори і дає можливість використання різноманітних інструментів. Біополітика діє як будова управління, що здійснюється над населенням як глобальною масою» [2, с. 78].

Біополітика є міждисциплінарна галузь знання. Вона поєднує безліч напрямів досліджень: витоки та еволюцію політичної поведінки людини, психофізіологічні аспекти політичної поведінки, роль виховання і соціальних норм у зміні соціальної і політичної поведінки, вплив цієї поведінки на політичний процес та ін. Отже, біополітика постає суміжною дисципліною, яка досліджує «людину політичну» як біологічний вид з акцентом на психофізіологічних механізмах політичної поведінки та їх впливом на політичний процес.

Біополітика емоцій являється одним з інструментів біополітичного контролю над суспільством. Емоції - це психічні стани і процеси в людині. Це відповідні реакції на зовнішні та внутрішні подразники, які проявляються у вигляді задоволення або незадоволення, радості, страху, гніву тощо. В емоціях виявляється позитивне, або негативне ставлення людини до навколишнього світу. Бувають колективні емоції, які своєю масовістю затьмарюють будь-які спроби критичного мислення. Тобто, емоції беруть гору над критичним мисленням і виступають інструментом, який керує мисленням великої кількості людей. У сучасному світі кожен має

доступ не лише до безперервного потоку інформації, а й до розгортання емоцій. Особливо за допомогою медіа. Саме медіа можуть висвітлювати події та конфлікти під rozmaїтими кутами. Візьмемо для прикладу вторгнення Ізраїлю в Ліван у 2006 році. За допомогою медіа це були дві різні війни. Якщо дивитися Al Jazeera – одна точка зору, а якщо дивитися CBS News – це була абсолютно інша війна.

Прикладом керування через емоції на сьогодні є глобальний вірус страху перед пандемією 2019. Паніка і страх охопила весь світ, а більшість людей добровільно себе самоізолювали. За допомогою глобальних медіа, соціальних мереж та емоцій страху, створюється паніка і підміняється критичне мислення на емоції. У своїх роботах Фуко показує, яким чином система охорони здоров'я стала інструментом державної влади. Медицина служить політичній владі організовуючи контроль за тілом. Вже багато десятиліть тому Фуко задавався питанням, чи може контроль стати тотальним? Із сучасними технологіями та засобами - неймовірно легко! Тому людям потрібно включати критичне мислення та не давати емоціям брати гору. Людям потрібно рішуче навчитися опиратися емоціям, щоб зберегти свою власну свободу. Якщо ми навчимося керувати емоціями, то ми навчимося відстоювати власну індивідуальність та свободу.

Здатність людини розуміти та керувати емоціями, які вона відчуває називається емоційним інтелектом. Уперше поняття емоційного інтелекту описали наприкінці XX століття Джон Маєр та Пітер Селовей [3, с. 32]. Саме вони визначили чотири напрямки емоційного інтелекту. А саме: як ми оцінюємо та виражаємо емоції; що про них знаємо; як ними керуємо; як на їх основі ухвалюємо рішення. Звісно ж, дуже хочеться знайти шлях та метод, які б дозволили контролювати власні емоції? Це складно робити, але у певній мірі можливо. Емоція – це короткотермінова реакція нашого мозку. Тому, коли ми отримали емоцію – потрібно перш за все зачекати, зробити паузу. Не варто приймати поспішні рішення. Адже єдиний спосіб зробити так, щоб море стало спокійним - зачекати. Те ж саме і з емоціями.

Великий голландський філософ Барух Спіноза своє вчення про душу і пізнання нерозривно пов'язане з вченням про афекти. Афектом (сучасною мовою ми скажемо «емоція») Спіноза називає «стани тіла, які збільшують або зменшують властивість тіла до дії, сприяють їй або обмежують її, і водночас є ідеї цих станів» [7, с. 374]. Відтак людина, яка перебуває під впливом афектів, не є вільною. Афекти не сприяють пізнанню істини. Тому причиною дій людини стає не її воля, а зовнішні чинники. Основних афектів, що переживаються людиною, на думку філософа, три: задоволення або радість, невдоволення або печаль, і бажання. Насправді, існує велика кількість афектів, але всі вони, згідно з вченням Спінози, відносяться до цих трьох видів.

Вважаючи афекти причиною інтелектуальної і моральної обмеженості людини, він спрямовував вістра своєї етичної концепції на їх приборкання. Якщо індивід безсилий у боротьбі зі своїми афектами, тоді він є рабом. Якщо людина змогла опанувати свої афекти – вона оволоділа свободою.

Остання досягається шляхом пізнання себе та власних афектів. Таким чином, згідно Спінози, шлях до свободи лежить через пізнання самого себе. Повністю позбутися афектів (емоцій) не можливо. Але через пізнання людина приводить афекти у відповідність до законів нашого розуму. Таким чином, вона мінімізує дію афектів на себе. Через інтелектуальну діяльність людина досягає свободи. Приборкуючи емоції, людина досягає свободи і панування розуму над ними. Отже, варто усвідомити та зрозуміти причини виникнення емоцій. Тоді ми зможемо правильно відреагувати на них. Якщо позбутися емоцій не можливо, то і не варто. Адже за допомогою критичного мислення ми зможемо навчитися керувати нашими емоціями. Тоді не емоції будуть нами керувати, а ми будемо спрямовувати їх у потрібному напрямку.

Висновки. Отже, спробуємо підвести підсумок, спробуємо дати відповіді на поставлені питання на початку статті. По-перше, людська істота наділена унікальною якістю – вона має критичне мислення. Саме критичне мислення повинно стати для людської особистості тим ліхтариком, який буде світити у темряві. Критичне мислення може допомогти людині уникнути інформаційного насилля і забезпечити свій простір свободи. Тому я погоджуюсь із Спінозою у тому, що «... ніколи не вийде добитися, щоб люди думали тільки те, що бажане владі» [7, с. 374]. Адже люди можуть думати одне, а говорити інше. Чим більше в державі будуть прагнути позбавити людей свободи, тим упертіше вони за неї будуть триматися. Тож завжди всю інформацію потрібно ставити під сумнів, перевіряти, аналізувати і потім робити свої висновки. Тобто, здоровий глузд - це вартовий від зазіхань на нашу свободу [5, р. 128-143]. Тому будь-які закони, які будуть намагатися обмежити людину у свободі думки будуть пустою справою для мислячих людей. Такі закони будуть найбільшим злом для самої держави. Моріс Корнфорт у своєму творі «На захист філософії» пише «... людина завжди повинна бути здатна визначити, за допомогою якого виду досвіду може перевірити, правильне, чи помилкове дане судження; вона повинна бути у змозі запропонувати метод, за допомогою якого можна, принаймні теоретично, перевірити на досвіді істинність або хибність чийось думок» [1, р. 182].

По-друге, важлива роль виховання мислячого суб'єкта у сім'ї, його освіта, самоосвіта, знання філософії. Про це прекрасно сказано в Законі України «Про освіту». «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економіч-

ного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [4]. Освітою повинні займатися і батьки у кожній сім'ї. Важливо, щоб батьки привили бажання дітям займатися самоосвітою впродовж всього свого життя. Та навчили дитину самостійно використовувати ці знання, а не бути просто їх вмістилищем. І звісно, особистість повинна знатися на думках філософів. Нажаль, у наш час «...філософія, навіть для людей мислячих, всього лише пусте слово, яке, в сутності, нічого не означає; вона не знаходить собі застосування і не має ніякої цінності ні в очах інших, ні на справі. ... Глибоко помиляються ті, хто зображує її недоступною для дітей...» [1, р. 182]. Адже душа, котра стала вмістилищем філософії, неодмінно стане кращою, вільною, впевненою, оригінально мислячою.

По-третє, чесноти та моральні принципи. Виховання та освіта неодмінно пов'язані з моральними принципами. Адже людина являє собою «особистість, постійно створює себе, усвідомлює своє призначення в житті, регулюючи межі своєї суб'єктивної волі» [10, р. 154].

Сучасна людина голосно заявляє про себе, важливо її почути. Попри всі складнощі, людина прагне незалежності, вона намагається заявити про себе як про особистість. А особистість завжди буде протестувати проти того, щоб бути маріонеткою у руках держави, суспільства, чи якоїсь іншої людини. Я думаю, що потрібно спрямувати людський розум на створення нових методів боротьби проти поневолення людського розуму.

Список літератури:

1. Cornforth, Maurice (1950) In Defence of Philosophy. Against Positivism and Pragmatism. London: Lawrence and Wishart.
2. Foucault, Michel (2004) La Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1978-1979). Seuil: Hautes Études Ehhes Gallimard.
3. Goleman, Daniel (1996) Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. London: Bloomsbury Publishing.
4. Law of Ukraine "On education" Vidomosti Verkhovna Rada (VVR), 2017, No 38-39, Art.380 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Melamed, Yitzhak (2010) Spinoza's Theological Political Treatise: A Critical Guide. New York: Cambridge University Press.
6. Spinoza, Baruch (2018) Theological-political treatise. [in Ukrainian language]. Kharkiv: Folio.
7. Spinoza, Baruch (2015) Ethics. [in Ukrainian language]. Kyiv: Strelbitsky Multimedia Publishing House.
8. Schiller, Friedrich (1970) Vom Pathetischen und Erhabenen: Ausgewählte Schriften zur Damentheorie. Stuttgart: Reclam.
9. Trush, Tetiana (2004) The emergence of philosophical space as one of the causes of personality formation. Kyiv: Materials of the International Scientific Conference: Emergence and formation: problems, concepts, hypotheses. (December 17-18, 2004).
10. Wilber, Ken (2007) A Brief History of Everything. Boston: Shambhala Publications.